

הקדמת העורכים

"מקרא לישראל" הוא פירוש חדיש ומקצועי למקרא, הנסמך על רבדי התרבות היהודית לדורותיה. הפירוש שם לו למטרה את המשימות הבאות: להתחשב במיטב הידע על נוסח המקרא, בשים לב לעדות תרגומיו העתיקים ולגלגוליו במשך הדורות; להעריך את הצד האומנותי של המקרא, על סוגי הספרות השונים שבו, לאור המקבילות החוץ-מקראיות ובהתחשב בהישגי הפרשנות הקלאסית והחדשה; להביא את מיטב הידע על לשון המקרא, על יסוד חקר הלשונות השמיות, המילונאות והדקדוק המודרניים; להביא את סברות המחקר על התהוות הספרים, כולל בירור זיקתם ההדדית של חלקי המקרא השונים; לתאר את הצד הריאלי של המקרא לאור הממצאים הארכיאולוגיים האחרונים והסברות ההיסטוריות החדשות; לבחון את עולמו הרעיוני של המקרא לאור תולדות המחשבה המקראית והחוץ-מקראית, ולהביא לפני הקורא דיונים שהתעוררו במשך הדורות בקשר לסוגיות הגותיות-פרשניות או היסטוריות מיוחדות – דיונים המשקפים את מקום המקרא בתרבות ישראל והעמים.

תוכן העניינים

הקדמת העורכים ה
רשימת הקיצורים י

מבוא

- א ספר יואל ומקומו באסופת ספרי המקרא 3
- ב הנביא – זיהויו ופועלו 3
- ג מבנה הספר ואחדותו 4
- ד הלשון והסגנון 6
- ה משמעות הנבואה 8
- ו תאריך הנבואה 9
- ז ספר יואל במסורת ישראל 10
- ח הנוסח 11
- ט מבחר ביבליוגרפי 11

פירוש

- 19 כותרת (א, א) 19
- קריאה לאבל בגלל מכת הארבה (א, ב"ב) 20
- נספח: תיאורי ארבה – מבחר עדויות מימי קדם ועד העת החדשה 25
- הכרות אבל ציבורי (א, יג"כ) 29
- יום ה' מכת הארבה (ב, א"יז)
- יום ה' ונוראותיו (ב, א"יא) 33
- קריאה לשוב אל ה' (ב, יב"ד) 38
- קריאה לתענית ציבור (ב, ט"יז) 40
- מענה ה' לתשובת העם (ב, יח"כו) 42
- יום ה': ישועת ישראל (ג, א"ה) 47
- יום ה' (ד, א"יז)
- משפט העמים (ד, א"ג) 49
- צור, צידון ופלשת (ד, ד"ח) 51
- משפט העמים (ד, ט"יז) 54
- ברכת פוריות וביטחון ליהודה (ד, יח"כא) 58

מפתחות

- מפתח לכתובים מחוץ לספר יואל שנדונו בספר 63
- מפתח עניינים 66

א. ספר יואל ומקומו באסופת ספרי מקרא

ספר יואל הוא השני בתרי"עשר, בין ספרי הושע ועמוס; אך שלא כמותם, אין בכותרתו תאריך או כל פרט אחר אשר יהיה את תקופת הנביא. נראה שמקומו של הספר בנוסח המסורה נקבע לפי הדמיון הלשוני והענייני בין יואל ועמוס, ואף בינו לבין הושע. דברי יואל: "וה' מציון ישאג ומירושלם יתן קולו" (ד, טז) חוזרים מילולית בעמ' א, ב (והשווה גם יואל ד, יח ועמ' ט, יג); שלשת העמים (צור, פלשת ואדום), המופיעים בתיאורו של משפט העמים ביואל (ד, יט), מוזכרים גם בעמ' א, ו"ח, ט"י, יא"ב. ואולי הבינו את דברי עמוס כמשלמים את דברי קודמו. אשר למקומו של ספר יואל אחרי ספר הושע, נראה שגם ביניהם קיים קשר מילולי-ענייני; בסוף ספר הושע נאמר: "שובה ישראל עד ה' אלהיך" (יד, ב), ובספר יואל כתוב: "שבו עדי" (ב, יב). בשבעים, לעומת זה, מקומו של ספר יואל אחרי הושע, עמוס ומיכה.

ב. הנביא – זיהויו ופועלו

העדר פרטים מזהים על הנביא חזמו בפתיחת הספר הומין השלמות מדרשיות שונות. כך, למשל, בעל סדר עולם (כ, נה-נו): "יואל ונחום וחבקוק נתנבאו בימי מנשה ומפני שלא היה כשר לא נקראו על שמו. וכן הוא אומר: 'ידבר ה' אל מנשה ואל עמו (בידי נביאים) ולא הקשיבו ויבא ה' עליהם את שרי הצבא" וגו' (דה"ב לג, י"א). מסורת אחרת, שנשמרה בספר היווני "חיי הנביאים" (מן המאות הראשונות לסה"נ), קושרת את יואל לשבט ראובן ולשדה בעל-מעון בעבר הירדן, וקובעת שם את מקום קבורתו (ראה: C.C. Torrey, *The Lives of the Prophets* (SBLMS 1), Philadelphia 1946, p. 41). זיהוי זה מבוסס, ככל הנראה, על הופעת השם יואל ברשימת היחס של שבט ראובן (השווה דה"א ה, ד, ח), ואין בו ממש. ראב"ע הודה ש"אין לנו דרך לדעת דורו". הוא אימץ את דברי האמורא עולא: "כל מקום ששמו ושם אביו בנביאות בידוע שהוא נביא בן נביא" (מג' טו, ע"א); אך גם זיהוי זה חסר יסוד.

למרות כל זאת, קריאה צמודה בנבואה מעלה כמה קווים לדמותו של הנביא. מההזכרות הרבות של "ציון" ו"הר ציון" (ב, א, טו, כג; ג, ה; ד, יח), "ירושלם" (ג, ה; ד, א, ו, יז, כ), ו"הודה" (ד, א, ו, יח, כ), וגם משום שכלל אינו מתייחס לישראל, נראה שהנביא היה איש יהודה. ליואל היתה זיקה מיוחדת למקדש ולמשרתיו ולטקסיו; הוא מיצר על הפסקת מנחה ונסך מבית ה' (א, ט, יג), קורא לקדש יום צום ועצרה (א, יד; ב, טו-טז), ואף מכתוב נוסח תפילה לכוהנים (ב, יז). אין לדעת מניין בקיאותו של יואל בסדרי פולחן ואם היה בן למשפחת כוהנים, כירמיה (יר' א, א) ויחזקאל (יח' א, ג). אך אין תימה שנביא יהיה בקי

מבוא

בדרכי תפילה, הרי התפילה היתה בתחום פעילותם ואחריותם של נביאי ישראל, כעדות דברי אלוהים אל ירמיה: "אל תתפלל בעד העם הזה לטובה כי יצמו אינני שמע אל דבתם" (יר' יד, יא"ב; טו, א; השוהה גם בר' כ, ז; שמ"א, יב, כג; וראה י' מופס, "בין דין לרחמים: תפילתם של נביאים", אצל מ' גרינברג – י' מופס – ג"ד כהן, תורה נדרשת, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 39-87). עם זאת, יואל שונה מנביאים אחרים; לא רק שהכתיב את מהלך הצום הציבורי האמור, אלא גם מסר את מענה ה' בתום התפילה (ב, יט-כו). נתון זה נתפס כתמיכה בהשערה שיואל נמנה בין "נביאי הפולחן", כלומר נביאי מקדש, שמתפקידם להביא מענה האל למתפללים (ראה קפלרוד, רודולף, וולף בפירושיהם).

סוגיית "נביאי הפולחן" סבוכה ואין כאן המקום לפרוס את השאלות הרבות סביב פועלם של נביאים שעצם קיומם כמעמד נפרד שנוי במחלוקת (ראה A.B. Johnson, *The Cultic Prophet in Ancient Israel*, Cardiff 1962). אישור להשערה זו יש בצירוף הלשוני "כהן ונביא" הרומז על נוכחות שניהם במקדש (יר' כג, יא; כו, ז; איכה ב, כ; השוהה גם ההזכרה של "לשכת בני חנן בן גדליהו איש האלהים" בבית ה', יר' לה, ד), ועל מינויו של כוהן שומר ב"בית ה' לכל איש משגע ומתנבא" (יר' כט, כו). בעל ספר דברי הימים ראה את הלוויים המשוררים בחוקת נביאים (דה"א כה, ב"ג), ובתור שכאלה, הוא מייחס להם תפקיד של מוסרי מענה האל לתפילה. כך, לדוגמה, בצום ותפילה שערך יהושפט במקדש לפני צאתו למלחמה על מואב ועמון, בו ביקש את עזרת ה', קם יחזיאל הלוי מבני אסף, ש"היתה עליו רוח ה' בתוך הקהל", ונשא דברי עידוד בשם ה': "כה אמר ה' לכם אתם אל תיראו ואל תחזו וגו'" (דה"ב כ, יד-כ). אך גם אם נתקיים מעמד של 'נביא פולחן' בצמוד למקדש, אין סימן שיואל נמנה על שורותיהם. לכל היותר, נראה שנצמד למציאות מוכרת בתארו את טקס התענית והתפילה, שכלל פעילות נבואית כזו (ב, טו ואילך).

ג. מבנה הספר ואחדותו

ספר יואל מתחלק לשני חלקים: פרקים א-ב: בעקבות מכת ארבה ובצורת קשה שפקדו את הארץ, קורא הנביא לכוהנים לערוך יום צום ותפילה; ובמענה אלוהים לפנייה זו של העם, הבטיח להם שהארבה יגורש והטבע יחזור לאיתנו; פרקים ג-ד: יום ה' קרב ובא, וסימניו, הענקה רוח ה' לכל איש בישראל ואותות ומופתים בשמים ובארץ; ייערך משפט לעמים שהרעו לישראל, ויהודה לעולם תשב בארץ מבורכת בפריה מופלא.

הריחוק בין הנושא החומרי-העכשווי, הרס החקלאות וקריאת הנביא לשוב אל ה', ובין הנושא האסכטולוגי-העתידי, משפט הגויים על פשעיהם נגד ישראל, הביא כמה חוקרים לראות את הספר כפרי יצירתם של שני מתכרים, כשנבואת יום ה' היא תוספת מאוחרת לנבואת יואל המקורית. לדעתו של דוהם על כך היתה השפעה גדולה במחקר (B. Duhm, "Anmerkungen zu dem Zwölf Propheten, X. Buch Joel", ZAW 31 [1911], pp. 184-188). ההזכרות של יום ה' בפרקים א-ב נדונו כתוספות של עורך (השוהה גם בפירושים של ביזאר, רובינסון, ולין). אפילו מי שמודה שקיימת אחידות ספרותית בספר יואל (כמו ציילדס, וראה בהמשך), עדיין נוטה לייחס את נבואת יום הדין העתידי לעורך מאוחר,

מבנה הספר ואחדותו

שנטל את נבואת יואל שמלכתחילה היתה מיועדת לדור שחווה את מכת הארבה ועיצבה לדורות הבאים שעוד יעמדו בפני הניסיון של יום ה' (צ"לילוס, מבוא, עמ' 391–392). לאמיתו של דבר, אין שני חלקי הספר רחוקים כפי שנדמה, ואין כל מניעה לראותם כיצירתו של נביא אחד. בתיאור אסון הטבע שנחת על יהודה (א, ד-יד), כבר נרמז על ניסיון קשה כפליים, הוא יום ה', יום משפט העמים הקרב ובא (א, טו). כשיואל חוזר ודרש להזעיק את העם לצום ולתפילה על הפורענות הגוכחית (ב, א-ב), השתמש ברכיבים ספרותיים של יום ה' השכיחים במסורות של נביאי הכתב (ב, י"א); הוא גם ראה בתשובת העם לאלוהיו מטרה כפולה, החזרת השדות והכרמים לשפעותם והושעת העם מכלימת הגויים (ב, יז, כז), שהוא מנשואיו של יום ה' (ד, ב-ג). כללו של דבר, חוויית הארבה הראשונית שימשה כחומר גלם לנבואת ישועה בעתיד: כמו שישאל נושע בהווה בשובם לה', כן יהיה ביום ה' בעתיד. יתר על כן, שני החלקים קשורים זה לזה על-ידי מספר רב של ביטויים החוזרים בשניהם ויוצרים מעין מארג ספרותי המאחד את כל הספר לנבואה אחת.

לוח א. צירופים חוזרים בספר

זקנים... כל יושבי הארץ (א, ב)	זקנים כל יושבי הארץ (א, יד)
קדשו צום קראו עצרה אספו זקנים...	קדשו צום קראו עצרה אספו עם קדשו קהל (א, יד)
	קבצו זקנים אספו עוללים וינקי שדים (ב, טו-טז)
	קראו... קדשו... העירו... (ד, ט)
כי קרוב יום ה' (א, טו)	כי בא יום ה' כי קרוב (ב, א)
	כי קרוב יום ה' (ד, יד)
כי יבשו אפיקי מים (א, כ)	וכל אפיקי יהודה ילכו מים (ד, יח)
תקעו שופר בציון והריעו בהר קדשי (ב, א)	שכן בציון הר קדשי (ד, יז)
כי בא יום ה' (ב, א)	לפני בוא יום ה' (ג, ד)
מן העולם... עד שני דור ודור (ב, ב)	לעולם... לדור ודור (ד, כ)
מדבר שממה (ב, ג)	למדבר שממה (ד, יט)
וגם פליטה לא היתה לו (ב, ג)	תהיה פליטה (ג, ה)
כגבורים ירצון כאנשי מלחמה יעלו חומה (ז, ב)	העירו הגבורים יגשו יעלו כל אנשי המלחמה (ד, ט)
רגזה ארץ רעשו שמים (ב, י)	ורעשו שמים וארץ (ד, טז)
שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם (ב, י)	שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם (ד, טז)
	וה' נתן קולו (ב, יא)
כי גדול יום ה' ונורא מאד (ב, יא)	יום ה' הגדול הנורא (ג, ד)
על עמך... נחלתך (ב, יז)	על עמי ונחלתי (ד, ב)
ואת הצפוני ארחיק מעליכם (ב, כ)	למען הרחיקם מעל גבולם (ד, ו)

מבוא

ומלאו הגרנות בר והשיקו היקבים תירוש	כי מלאה גת השיקו היקבים (ד, יג)
ויצהר (ב, כד)	
ושלמתי לכם (ב, כה)	אתם משלמים עלי (ד, ד)
וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ה'	וידעתם כי אני ה' אלהיכם שכן בציון
אלהיכם (ב, כז)	(ד, יז)

לבסוף, גם מעקב אחר סדר הומנים הרצוף של יחידות הנבואה השונות מצביע על אחדותו של ספר יואל. הקובץ נפתח בנבואה המתארת את החורבן שהביא הארבה על הארץ (א, ב-יב), ונראה שהיא מעצם ימי מכת הארבה; אליה צמודה קריאה ראשונה לאבל ציבורי (א, יג-כ). בהמשך, עת התמשכה המכה מעבר לשנה אחת (השווה ב, כה) באה קריאה שנייה לצום ולתפילה (ב, א-יז), המלווה בתיאורים בהם עבר והווה משמשים בערבוביה. בעקבות תשובת העם, חמל ה' על עמו (ב, יח); ובפי הנביא הבטחת ה' להרחיק את הארבה ולהחזיר את הטבע לאינתו (ב, יט-כו). מעתיד קרוב זה, הנביא מפליג לאחרית הימים, לישועת הפליטה הנאמנה לו (ג, א-ה) ולמשפט העמים (ד, א-יז). אם כי גם בעניין מבנה מסודר זה ניתן לטעון שיד עורך ברבר, לא מן הנמנע שהנביא אחראי לכינוס דבריו הוא, לסידורם ולעריכתם (ראה וולף, עמ' 6-8).

במקרה אחד, לפחות, בחזרה של ב, ייא בפרק ד, יד-טז, הנביא השתמש במבנה מצולב וכך הצביע על התייחסות מכוונת של היחידה השנייה לחברתה (ראה פירוש למקום).

ד. הלשון והסגנון

סגנונו של יואל בהיר וקולח, והוא עשיר בדימויים, המלמדים על היכרותו עם העבודה כשדה ובכרם (ראה א, ד-יב לתיאור הנוק שגרם הארבה), וכן על התעניינותו בענייני צבא (ראה ב, ב-ט, תיאור הארבה כצבא תוקף עיר; וגם ד, ט"ג, הזמנת הגויים למשפט). בולט במיוחד אצל יואל המגע הגרוב עם ספרות המקרא, המתגלה במקבילות המרובות בנבואתו לדברי נביאים אחרים. שני יסודות לתופעה מיוחדת זו, האחד – המורשת הנבואית-הספרותית בזיקה ל"יום ה'"; והאחר – שאילה תוך כדי עיבוד של דברי אחרים. מן היסוד הראשון, מסורת יום ה', שאב הנביא ביטויים הקשורים בהתגלות ה', שינויים בתופעות טבע, והתקדשות למלחמה (ראה להלן לוח ב; ועיין מ' וייס, "יום ה'" – עיון מחודש במקורו של מושג", מקראות ככונתם, ירושלים תשמ"ח, לוח א, מול עמ' 457). אשר ליסוד השני, נטייתו של הנביא להיסמך על דברי קודמיו, אין המדובר בתלות או בחיקוי פשוטי (ראה להלן לוח ג). מעשה ההרכבה שעשה בדברי נביאים, עיבודם ושילובם של כמה מקורות שונים לכיטוי חדש (ראה לוח ג, מס' 6, 9, 15), לעתים כמוכּן הפוך מזה שבמקור (ראה לוח ג, מס' 1, 12), מצביע על עצמאותו ויצירתו של יואל. וכאילו להשאיר את חותמו לדורות, נראה שהחליף מדי פעם מלה בנרדפת שלה (השווה א, יב "תפוח"; ד, י "רמתיים"). על תהליך השאילה, ראה דרייבר, עמ' 22-23; וולף, עמ' 10-11; ובהרחבה אצל: י' יונגמן, יואל בן פתואל. עיון ספרותי בנבואתו, (רמת-גן תשנ"ב, עמ' 29-95).

הלשון והסגנון

לוח ב. ביטויי יום ה' אצל יואל ובדברי נביאים אחרים

נביאים אחרים	יואל
הילילו ה' ליום כי קרוב יום וקרוב יום לה' (יח' ל, ב"ג)	1. אהה ליום כי קרוב יום ה' וכשד משדי יבוא (א, טו)
הילילו כי קרוב יום ה' כשד משדי יבוא (יש' יג, ו)	כי קרוב יום ה' (ד, יד)
כי קרוב יום ה' (עב' טו; צפ' א, ז) קרוב יום ה' הגדול קרוב ומהר מאד (צפ' א, יד)	2. כי בא יום ה' כי קרוב יום חשך ואפלה יום ענן וערפל (ב, א"ב) השמש יהפך לחשך (ג, ד')
הלא חשך יום ה' ולא אור ואפל ולא נגה לו (עמ' ה, כ) יום חשך ואפלה יום ענן וערפל (צפ' א, טו) יום ענן (יח' ל, ג)	3. מפניו יחילו עמים כל פנים קבצו פארור (ב, ו)
ולב נמס ופק ברכים וחלחלה בכל מתנים ופני כלם קבצו פארור (נח' ב, יא')	4. לפניו רגזה ארץ רעשו שמים (ב, י')
על כן שמים ארגיו ותרעש הארץ ממקומה (יש' יג, יג; השווה חגי ב, כא; תה' יח, ח)	5. שמש וירח קדרו וכוכבים אספו נהגם (ב, י"ז; ד, טו)
כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם חשך השמש בצאתו וירח לא יגיה אורו (יש' יג, י)	6. כי גדול יום ה' ונורא מאד ומי יכילנו (ב, יא')
ומי מכלכל את יום בואו (מל' ג, ב)	7. לפני בוא יום ה' הגדול והנורא (ג, ד)
לפני בוא יום ה' הגדול והנורא (מל' ג, כג')	8. ונשפטתי עמם (ד, ב)
ונשפטתי אתו (יח' לח, כב)	

לוח ג. ביטויים וצירופים בדברי יואל ובדברי נביאים אחרים

נביאים אחרים	יואל
וישם מדברה כעדן (יש' נא, ג)	1. כגן עדן הארץ לפניו ואחריו מדבר שממה (ב, ג)
הארץ הלזו הנשמה היתה כגן עדן (יח' לו, לה)	2. כקול מרכבות על ראשי ההרים ירקדון כקול להב אש אכלה קש (ב, ה)
קול שוט וקול רעש אופן וסוס דהר ומרכבה מרקדה פרש מעלה ולהב חרב (נח' ג, ב"ג)	

מבוא

3. כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה (ב, יג)
4. מי יודע ישוב ונחם (ב, יד)
5. ואל תתן נחלתך לחרפה למשל בם גוים (ב, יז)
6. וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ה' אלהיכם ואין עוד (ב, כז)
7. אשפוך את רוחי על כל בשר (ג, א)
8. כי בהר ציון ובירושלים תהיה פליטה (ג, ה)
9. והיתה ירושלים קדש (ד, יז)
10. ואל עמי ידו גורל (ג, י)
11. אשיב גמלכם בראשכם (ד, ז)
12. קדשו מלחמה... יגשו יעלו... (ד, ט)
13. כתו אתיכם לחרבות ומזמרותיכם לרמחים (ז, י)
14. וה' מציון ישאג ומירושלים יתן קולו ורעשו שמים וארץ (ז, טז)
15. אני ה' אלהיכם שכן בציון (ז, יז)
16. והיתה ירושלים קדש וזרים לא יעברו בה עוד (ד, יז)
17. יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב (ח, ד)
18. מחמס בני יהודה (ד, יט); נאמר נגד אדום
19. אל חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה (יונה ד, ב)
20. מי יודע ישוב ונחם האלהים (יונה ג, ט)
21. ונתתים ליועיה לרעה לכל ממלכות הארץ לחרפה ולמשל לשנינה ולקללה (יר' כד, ט; השווה תה' מד, יד-טו)
22. וידעו כי אני ה' אלהיהם (יח' לט, כח; השווה לו, יא)
23. אני ה' ואין עוד (יש' מה, ה, ו, יח, כא, ועוד)
24. אשר שפכתי את רוחי על בית ישראל (יח' לט, כט)
25. ובהר ציון תהיה פליטה והיה קדוש (עב' יז; השווה יש' לז, לב)
26. ועל ירושלים ידו גורל (עב' יא; השווה נח' ג, י: ועל נבכדיה ידו גורל)
27. גמלך ישוב בראשך (עב' טו)
28. קדשו עליה מלחמה קומו ונעלה... (יר' ו, ד)
29. וכתרו חרבותם לאתים וחגיגותיהם למזמרות (יש' ב, ד; מ' ד, ג)
30. ה' מציון ישאג ומירושלים יתן קולו (עמ' א, ב)
31. ה' צבאות השכן בהר ציון (יש' ח, יח)
32. ירושלים עיר הקדש כי לא יוסיף יבוא בה עוד ערל וטמא (יש' נב, א; השווה נח' ב, א: לא יוסיף עוד לעבור בכך בליעל)
33. והטיפו ההרים עסיס וכל הגבעות תתמוגגנה (עמ' ט, יג)
34. מחמס אחיך יעקב (עב' י; נאמר נגד אדום)

ה. משמעות הנבואה

שני הנושאים העומדים במרכזו הדין על מבנה ספר יואל ואחדותו, מכת הארבה ויום ה' (ראה לעיל, סע' ג), עומדים גם ביסוד המחלוקת על משמעות הנבואה. כבר בת"י בא פירוש

תאריך הנבואה

אליגורי לנבואה, ובו נתפס הארבה כמשל לגויים שתקפו את ישראל (השווה ב, כ על "הצפוני": "רית עמא דאתי מצפונא" (ואת העם שבא מן הצפון); ב, כה: "ושלמתי": "ואשלם לכן שניא סבתא חלף שניא דבוו יתכון פלחי כוכביא ומזריא אומיא ולישניא פורענות חילי רבא דשלחית בכוך" (ושלמתי לכם שנים טובות תמורת השנים שבזו אתכם עובדי כוכבים ומזלות, האומות והלשונות, את פורענות חילי הגדול אשר שלחתי בכם). בין אבות הכנסייה הנוצרית היו שהכירו וקיבלו פירוש יהודי זה (ראה דיון אצל מרקס, עמ' 110-170). אברכנאל הרחיב דרך פרשנית זו: "הנבואה הראשונה: הנביא הזה היה ממשל משלים והוא בא להתנבאות על ממשלת ארבע המלכויות – בבל ופרס ויון ורומי... ולכן זכר ד' מינים גזם ארבה ילק וחסיל לרמוז לאותם ארבע המלכויות... הנבואה השנית: הכוונה האמתית בנבואה הזאת היא ליעד על הגאולה העתידה אשר קיינהו בקבוץ גלויות" (נביאים וכתובים, עמ' סה, עב).

ובכל זאת, טבעי ביותר לראות את ספר יואל כתיאור של חוויה מציאותית שחווה הנביא ושל תגובתו עליה (בניגוד לדעתו של קויפמן, עמ' 339-341, המפרש את ספר יואל כנבואה אסכטולוגית בכל חלקיה, כולל "ארבה ובצורת אלה הם לא הווה, מעשה שהיה, אלא חזון בלבד, אידיאה נבואית"). שני אסונות הטבע, מכת הארבה והבצורת, האופייניים למחזור החיים בארץ-ישראל, נתפסו בימי קדם כגזירת אלוהים, כפי שניתן ללמוד מהוכחתם בשורת הקללות המתלוות לברית סיני (וי' כו, יט-כ) ולברית ערבות מואב (דב' כח, כג-כד, לח). אם כך, לא נתפלא שיואל ביקש שיתפללו לחסדי שמים על הסרת פגעים אלה (השווה מל"א, ת, לה-מ). בדרשו לערוך יום תענית ותפילה במקדש, הוא נראה כממשיך מסורת עתיקה (למרות שבפעולתו זו הוא נבדל מעמוס שהתפלל בעצמו למען ישראל במראה על מכת ארבה, השווה עמ' ז, א-ו). אך מעבר למציאות הארצית העגומה, הנביא גילה במכת הארבה משמעות לעתיד לבוא; פורענות ה' הנוכחית ותוצאותיה היא מעין בכואה למה שיתרחש ביום ה'. ישועת ישראל מחרפת הרעב היא אות ומופת לישועה גדולה יותר שתתרחש באותו יום מר ונמהר של משפט ונקם; הפליטה הנאמנה תיושע ואויבי עמו יענשו. נראה, אם כך, שבשורה זו של יואל היא המייחדת את נבואתו מנבואותיהם של נביאי הכתב האחרים. אין בה מן התוכחה המוסרית המופנית לעם שריו בחטא. קהלו הוא עם מדויק מחמת פגעי טבע הרסניים ומצב מדיני-חברתי קשה, ועל-ידי שימוש ביסודות ספרותיים ורעיוניים מוכרים הקשורים ביום ה' (ראה סע' ד, לעיל), פירש יואל לבני דורו את משמעות מציאותם, בניסיון להחזירם לאלוהים ולהפיח בהם תקווה.

1. תאריך הנבואה

פרשנים קובעים את זמנו של יואל על פני קשת כרונולוגית רחבה מאוד של יותר מחמש מאות שנה: בימי יהורם באמצע מאה ט' לפסה"נ (רש"י, רד"ק), בימי מנשה במאה ז' לפסה"נ (סדר עולם; וכן קויפמן), ערב חורבן ירושלים (קפלרוד, רודולף), אי-שם בימי שלטון פרס בארץ-ישראל (מאיריס, אלסטרומ, וולף), ואף בסוף מאה ד' או ראשית מאה ג' לפסה"נ בימי תלמי בן לאגוס (טרווס). ניסיון נועז להגיע לפתרון מתבסס על הכתוב "השמש יהפך לחשך

מבוא

והירח לדם" (ג, ד) שנתפרש כתיאור מוחשי של ליקוי מאורות שנראה ביהודה בשנת 357 או 336 לפסה"ג (סטיבנסון).

מבוכת החוקרים בשאלת זמנו של יואל נובעת מהעדר נקודות ציון היסטוריות ברורות בדברי הנביא. אין להסיק מסקנות לגבי תקופת פעילותו ממיקומו של הספר בקאנון בין ספרי הושע ועמוס (ראה לעיל, סע' א). לפיכך, כל קביעה מתבססת על המשקל שניתן לרמזים האמורים להצביע על האופק ההיסטורי והרקע החברתי של הנביא. נראה שצודקים החוקרים המציעים לראות את יואל כנביא שחי ופעל בסוף מאה ו' – תחילת מאה ה' לפסה"ג, אחרי חנוכת בית-שני (515 לפסה"ג) ולפני ימי עזרא (458 לפסה"ג). ואלו הנימוקים להעדפת פרק זמן זה:

(1) גוראות החורבן והגלות עדיין לא נשכחו (ד, ב); ומהבטחת הנביא שהגולים יחזרו לבתיהם כדי לנקום במצרים ובאדום (ד, יט) עולה שתפקידם של שני עמים אלה במעשה החורבן עודנו כואב.

(2) המקדש עומד על מכוננו וסגל הבית ("הכהנים משרתי ה'") [א, ט, ב, יז]; "משרתי המזבח" [א, יג] ומערכת הקורבנות ("מנחה וגסך") [א, ט, יג; ב, יד] על מכונם.

(3) הקהל אליו פונה הנביא הוא "בני ציון" (ב, כג), או "בני יהודה ובני ירושלים" (ד, ו, ח, יט), והם בעיניו "בני ישראל" (ב, כו; ד, טז). במונחים דומים מתוארים תושבי יהודה בימי שיבת ציון עד לנחמיה (השווה עו' ד, ו; נחמ' ב, י; יא, ג, כ).

(4) מן התיאור בפסיקה ד, ד-ח: שדידת אוצרות מיהודה (פס' ה) ומסחר בעבדים (פס' ו-ז) – למרות היותו תיאור כללי של מעשים אשר יכלו להישנות בכמה תקופות – ניתן לקבוע גבול תחתון לגבואה באמצע מאה ד' לפסה"ג. היוונים עדיין סוחרים הבאים ממרחק ולא כובשים (על שאלת הגעתם הראשונה לאזור החוף של פיניקיה, ראה בפירושו על ד, ו); והוא הדין לגבי צידון שעתידה להיענש על מעשיה (צידון חרבה בידי ארתחשסתא ג' בעקבות מרד טנס מלך צידון בשנת 350 לפסה"ג בקירוב).

(5) פניית הנביא לכל שכבות האוכלוסייה, ובמיוחד לכהנים, ללא התייחסות למלך ושרים, רומזת אולי שיואל חי ופעל בתקופה בה ישבו בני יהודה על אדמתם תחת שלטון זר, ללא מלך. אם היתה התעוררות לאומית-מלוכנית ביהודה בימי דרוש המלך, כפי שאולי נרמז בנבואות חגי (ב, כ-כג), אין לה כל זכר אצל יואל.

ז. ספר יואל במסורת ישראל

קריאתו של יואל לצום ומספר לעניין הארבה שימשה בתקופת המשנה כדגם לעריכת תענית ציבור בעת עצירת גשמים. היו "מוציאים את התבה (=ארון הקודש עם ספרי התורה שבתוכו) לרחובה שלעיר ונותנין אפר מקלה (=אפר שריפה) על גבי התבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד נותן בראשו. הזקן שבהן אומר לפניו דברי כבושין: אחינו, לא נאמר באנשי נינוה 'יירא האלהים את שקם ואת תעניתם' אלא 'יירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה' (יונה ג, י); ובקבלה (=נביאים) הוא אומר: 'זקרו על לבבכם ואל בגדיכם' (יואל ב, יג)" (תע' ב, א).

הנוסח

קטע קטן מספר יואל נקרא בהפטרה ב"שבת שובה" (השבת שבעשרת ימי תשובה בין ראש השנה ויום הכיפורים, הנקראת כך על שם מלות הפתיחה של הקריאה בה' יד, ב: "שובה ישראל"). לפי מנהג אשכנז "לעולם מפטירין בסוף הושע 'שובה ישראל' עד סוף הנביא ומדלגים ליואל ב, טו 'תקעו שופר בציון' עד סוף הסימן 'לא יבושו עמי לעולם' כדי להשלים כ"א פסוקים (השיעור המינימלי להפטרה)" (י' בער, סדר עבודת ישראל, רדליהיים תרצ"ו [ד"צ תשכ"ח], עמ' 407).

מלבד קטע זה, לפי המנהגים המקובלים אין מפטירים בספר יואל. אך לפי מנהג ארץ-ישראל הישן, שבו נקראה התורה במחזור תלת-שנתי (קנ"ד סדרים), נקרא יואל ג, ג – ד, טז כהפטרה לשמ'ו, ח – ט, כנראה בגלל הזיקה בין מכת הדם במצרים ובין דברי הנביא: "ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן" (ראה J. Mann, *The Bible as Read and Preached in the Old Synagogue* 1, Cincinnati 1940, p. 389; י' יואל, קרית ספר ל"ח [תשכ"ג], עמ' 126–132).

ח. הנוסח

בתנ"ך העברי המודפס, ספר יואל מחולק לארבעה פרקים. ראשיתה של חלוקה זו בתנ"ך דפוס בומברג השני של יעקב בן חיים משנת 1524. חלוקה אחרת לשלשה פרקים (פרק ג העברי נמנה עם פרק ב כפס' כח-לב ופרק ד העברי הינו פרק ג) נהוגה בעולם הנוצרי, והיא פרי עבודתו של הארכיבישוף האנגלי סטיבן לנגטון במאה י"ג לסה"נ שכך חילק את הוולגטה, וממנה עברה לתרגומים אחרים. היא אפילו אומצה בתנ"ך דפוס בומברג משנת 1517, אך נעזבה לטובת החלוקה לארבעה פרקים אשר "נתקדשה" על-ידי המדפיסים העבריים עד ימינו (ראה דיון אצל א' נסטלה).

בנוסח המסורה, ספר יואל מתחלק לשבע יחידות, לפי הפרשיות הפתוחות (ב, א; ג, א; ד, א) והסתומות (א, יג; ב, טו; ד, ט; ד, יח). יש בו "קרי וכתוב" אחד: "אשוב" (ד, א). בקרעי המגילה של ספר תרי"ע עשר ממערה 4 מקומראן (שסימנו 4Qxiic) נשתמר כרבע מספר יואל. מגילה זו נכתבה ב'כתיב קומראני', שהוא כתיב מלא במיוחד (ראה ע' טוב, ביקורת נוסח המקרא, ירושלים תש"ן, עמ' 86–87), ובספר יואל נרשמו כמה קריאות יחידאיות (ראה א, יז; ב, יא; ד, יח בפירוש). במגילת תרי"ע עשר מואדי מרבעאת שבמדבר יהודה, נשתמרו רובם של פרקים ג-ד ונוסחם כנוסח המסורה, מלבד הקריאה: "ועל" במקום "ואל" (ד, ג) בנוסח המסורה, וכמה תיבות הבאות בכתיב חסר.

ט. מבחר ביבליוגרפי

פרשנות יהודית מסורתית

פירושי רש"י ורד"ק במקראות גדולות

דניאל אלקומסי הקראי, פתרון שנים עשר (מהדורת י"ד מרקון), ירושלים תשי"ח

ר' יוסף קרא, מקראות גדולות, דפוס לובלין תרנ"ו

מבוא

ר' אליעזר מבלגנצי, פירוש על יחזקאל ותרי־עשר (מהדורת ש"א פאנאנסקי), וורשא
תר"ע

ר' דוד קמחי (רד"ק), מקראות גדולות (כל המהדורות)

ר' אברהם אבן עזרא, שני פירושי ר' אברהם אבן עזרא לתרי־עשר א (מהדורת א' סימון),
רמת-גן תשמ"ט

פירוש תנחום בן יוסף הירושלמי לתרי־עשר (מהדורת הדסה שי), ירושלים תשנ"ב, עמ'
69-56

ר' יצחק אברבנאל, פירוש לנביאים אחרונים, מהדורת ירושלים תשט"ו

ר' מאיר ליבוש מלבי"ם, גיא חזיון, פירוש על תרי־עשר, וורשא תרל"ה (ד"צ ירושלים
תשט"ו)

מדרש

ילקוט המכירי על ספר יואל, צפניה, חגי ומלאכי (מהדורת א' גראינוף), לונדון תרע"ג, עמ'
54-3

פרשנות חדשה

א"ב אהרליך, מקרא כפשוטו ג, ברלין תרס"א, עמ' 395-400

ב' אופנהיימר, תרי־עשר (פירוש ש"ל גרדון המחודש), תל-אביב תשכ"ח

ב"צ וויינקאפ, יואל, תנ"ך עם פירוש מדעי (עורך א' כהנא), קיוב תרס"ו

ע' חכם, ספר יואל (דעת מקרא), ירושלים תשל"ג

J. A. Bewer, *Joel* (ICC), Edinburgh 1911

M. Bič, *Das Buch Joel*, Berlin 1960

S. R. Driver, *The Books of Joel and Amos* (Cambridge Bible), Cambridge 1907

D.A. Hubbard, *Joel and Amos* (Tyndale Old Testament Commentaries),
Leicester-Downers Grove, IL. 1989

K. Marti, *Das Dodekapropheten* (KHAT), Tübingen 1904, pp. 109-143

A. Merx, *Die Prophetie des Joel und ihre Ausleger*, Halle 1879

W. Nowack, *Die Kleinen Propheten*³ (HAT), Göttingen 1922, pp. 171-181

T.H. Robinson, *Die Zwölf Kleinen Propheten*² (HAT), Tübingen 1954, pp. 55-69

W. Rudolph, *Joel-Amos-Obadja-Jona* (KAT), Gütersloh 1971, pp. 293-319

J.A. Thompson, *The Book of Joel: Introduction and Exegesis* (IB), New York 1956

J.D.W. Watts, *The Books of Joel, Obadiah, Jonah, Nahum, Habakkuk and Zephaniah*
(Cambridge Bible Commentary), Cambridge 1975, pp. 51-71

A. Weiser, *Das Buch der zwölf Kleinen Propheten* (ATD), Göttingen 1959, pp.
105-127

J. Wellhausen, *Skizzen und Vorarbeiten. Die Kleine Propheten übersetzt, mit
Noten*, Berlin 1892, pp. 206-211.

מבחר ביבליוגרפי

H.H. Wolff, *Joel and Amos* (Hermeneia), Philadelphia, 1977

מבואות למקרא

- B.S. Childs, *Introduction to the Old Testament as Scripture*, Philadelphia 1979, pp. 385-394
- O. Eissfeldt, *The Old Testament. An Introduction*, New York-Evanston 1965, pp. 391-395
- H.G.M. Williamson, "Joel", *International Standard Biblical Encyclopedia*, Grand Rapids MI 1979, 2, pp. 1076-1080

מחקרים מיוחדים

- G.W. Ahlström, *Joel and the Temple Cult of Jerusalem* (VT Suppl. 21), Leiden 1971
- A.S. Kapelrud, *Joel Studies* (Uppsala Universitets Arsskrift 1948:4), Uppsala-Leipzig 1948
- O. Loretz, *Regenritual und Jahwetag im Joelbuch* (Ugaritisch-Biblische Literatur 4), Altenberg 1986
- W.S. Prinsloo, *The Theology of the Book of Joel* (BZAW 163), Berlin 1985

מבנה הנבואה ואחדותה

- B. Duhm, "Anmerkungen zu dem zwölf Propheten", *ZAW* 31 (1911), pp. 184-188
- W.S. Prinsloo, "The Unity of the Book of Joel", *ZAW* 104 (1992), pp. 66-81

הסגנון והלשון

- ב' אופנהיימר, "קווים לאופי הספרותי ולרקע ההיסטורי של יואל א-ב", *ספר בירם, ירושלים תשס"ז*, עמ' 109-116
- י' יונגמן, *יואל בן פתואל. עיון ספרותי בנבואתו, (רמת-גן) תשנ"ב*
- F.E. Deist, "Parallels and Repetition in the Book of Joel: A Theology of the Yom Yahweh?", *Text and Context. Studies Fensham* (JSOT Supplement Series 48), Sheffield 1988, pp. 63-80
- G.B. Gray, "The Parallel Passages in Joel in Their Bearing on the Question of Date", *Expositor* 38 (1898), pp. 208-225
- J.A. Thompson, "The Use of Repetition in the Prophecy of Joel", *On Language, Culture and Religion: In Honor of Eugene A. Nida* (eds. M. Black and W.A. Smalley), Hague-Paris 1974, pp. 101-110

מבוא

משמעות הנבואה

- מ' וייס, "יום ה' – עיון מחודש במקורו של המושג", מקראות ככונתם, ירושלים תשמ"ח, עמ' 426–457
- י' קויפמן, תולדות האמונה הישראלית ד, תל-אביב תש"ך, עמ' 334–347

תאריך הנבואה

- D. Auscher, "Les relations entre la Grece et la Palestine avant la conquete d'Alexandre", *VT* 17 (1967), pp. 8-30
- J.M. Myers, "Some Considerations Bearing on the Date of Joel", *ZAW* 74 (1962), pp. 177-195
- B. Reicke, "Joel und seine Zeit", *Wort-Gebot-Glaube. W. Eichrodt zum 80. Geburtstag* (eds. J. J. Stamm, et al.), Zurich 1970, pp. 133-141
- F.R. Stephenson, "The Date of the Book of Joel", *VT* 19 (1969), pp. 224-229
- J.A. Thompson, "The Date of Joel", *A Light unto My Path, Festschrift J.M. Myers* (eds. H.N. Bream, et al.), Philadelphia 1974, pp. 453-464
- M. Treves, "The Date of Joel", *VT* 7 (1957), pp. 149-156

הנוסח

- Eb. Nestle, "Miscellen", I: "Zur Kapiteleinteilung in Joel", *ZAW* 24 (1904), pp. 122-127

שרידים ממערה IV בקומראן ומואדי מרבעאת

- P. Benoit, J.T. Milik, R. de Vaux, *Les Grottes de Murabba'ât* (DJD 2), Oxford 1961, pp. 181-205
- R. Fuller, *Minor Prophets Manuscripts from Qumran, Cave IV*, PhD Thesis, Harvard University, 1988

מחקרים שונים

- A. Sáenz-Badillos (ed.), *Tešubot de Dunaš ben Labrat*, Granada 1980
- P.R. Andinach, "The Locusts in the Message of Joel", *VT* 42 (1992), pp. 433-441
- W. Baumgartner, "Joel 1 und 2", *Festschrift K. Budde* (BZAW 34) Berlin 1920, pp. 10-19
- V.A. Hurowitz, "Joel's Locust Plague in Light of Sargon's II's Hymn to Nanaya", *JBL* 112 (1993), pp. 613-621
- E. Kutsch, "Heuschreckenplague und Tags Jahwes in Joel 1 und 2", *TZ* 18 (1962), pp. 81-94

מבחר ביבליוגרפי

- C. van Leeuwen, "The 'Northern One' in the Composition of Joel 2, 19-27", *The Scriptures and the Scrolls. Studies in Honour of A.S. van der Woude* (eds. F. Garcia Martinez, A. Hilhorst, C.J. Labuschagne; VT Suppl. 49), Leiden 1992, pp. 85-99
- G.S. Ogden, "Joel 4 and Prophetic Responses to National Laments", *JSOT* 26 (1983), pp. 97-107
- O. Ploger, *Theocracy and Eschatology*, Oxford 1968
- R.A. Simkins, "God, History, and the Natural World in the Book of Joel", *CBQ* 55 (1993), pp. 435-452

הארבה

- י' אהרוני, הארבה, יפו תר"פ
- ש' בודנהיימר, החי בארצות המקרא ב, ירושלים תשט"ז, עמ' 320-327
- J.A. Thompson, "Joel's Locusts in the Light of Near Eastern Parallels", *JNES* 14 (1955), pp. 52-55
- J.D. Whiting, "Jerusalem's Locust Plague", *National Geographic Magazine* 38 (1915), pp. 511-550